

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Review of Liagre Böhl, H.F.L.O. de (2016) Miskotte: theoloog in de branding, 1894-1976

Krijger, T.E.M.

Citation

Krijger, T. E. M. (2018). Review of Liagre Böhl, H.F.L.O. de (2016) Miskotte: theoloog in de branding, 1894-1976. *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, 131(1), 191-193. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3754274>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3754274>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Herman de Liagre Böhl, *Miskotte. Theoloog in de branding, 1894-1976* (Prometheus; Amsterdam, 2016) 360 p., ill., €35,00 ISBN 9789035144804

‘Barths bulldog’ krijgt biografie die hij verdient

De gepassioneerde waarmee hij de evolutietheorie van Charles Darwin (1809-1882) aanhing en verdedigde, leverde de Britse bioloog Thomas Henry Huxley (1825-1895) in het derde kwart van de negentiende eeuw de bijnaam ‘Darwins bulldog’ op. Met evenveel hartstocht betoonde de Nederlands-hervormde predikant en theologiehoogleraar Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976) zich een acoliet van de zogeheten ‘dialectische theologie’ van de Zwitserse godgeleerde Karl Barth (1886-1968). Miskotte was niet degene die de ideeën van Barth in Nederland introduceerde en ook niet de enige Nederlandse theoloog die het barthianisme uitdroeg, maar wel degene die theologiebeoefening in de geest van Barth in Nederland grootmaakte. Naar analogie van Huxley zou Miskotte daarom in de Nederlandse context wel als ‘Barths bulldog’ getypeerd kunnen worden. Dat wil overigens niet zeggen dat hij als een hondje achter Barth aanliep. Zoals Huxley de evolutietheorie van Darwin naar eigen inzicht aanvulde en corrigeerde, zo werkte Miskotte de uitgangspunten van Barths dialectische theologie op geheel eigen wijze uit. Bovendien legde hij in zijn godsdienstige overdenkingen andere accenten dan Barth.

Herman de Liagre Böhl, uit wiens pen de biografie *Miskotte. Theoloog in de branding, 1894-1976* is gevloeid, omschrijft zijn hoofdpersoon in zijn voorwoord dan ook als ‘één van de authentiekste voormannen van de recente Nederlandse kerkgeschiedenis’ en in zijn slotwoord zelfs als ‘één van de grootste, zo niet de grootste protestantse theoloog van de twintigste eeuw [...] binnen de Nederlandse context’.

De Liagre Böhl's *Miskotte* is de jongste toevoeging aan een gestaag groeiende hoeveelheid op een breed publiek gerichte publicaties binnen het ‘genre’ van de theologenbiografie. Hoewel de kerkelijke betrokkenheid, laat staan de kerksheid, van Nederlanders al decennialang een neerwaartse trend laat zien, zijn theologenbiografieën de laatste jaren misschien wel juist *dankzij* de ontkerkelijking allesbehalve uit de gratie geraakt. Een tijd waarin ter beantwoording van de vraag wat de nationale identiteit van Nederland is, in het publieke debat steeds vaker de term ‘joods-christelijk’ weerklinkt, lijkt nostalgische belangstelling te voeden voor een onbekender wordend verleden waarin theologen in de publieke opinie nog een ferm woordje meespraken. Dat zou de opvallende aandacht kunnen verklaren die theologenbiografieën, waaronder *Miskotte*, recent ook buiten de christelijke pers ten deel zijn gevallen.

Zoals De Liagre Böhl laat zien, werd aan Miskottes beschouwingen over theologie, kerk en wereld gezag gehecht, zowel in diens eigen Nederlandse Hervormde Kerk als daarbuiten. De Liagre Böhl richt zich echter niet alleen op de publieke figuur die Miskotte was; hij ontleedt tevens de privépersoon Miskotte en diens door toebereiding, zelfbevestiging en twijfelzucht gekenmerkte gemoedsaandoeningen, zielenroerselen en godsdienstige indrukken. Daartoe heeft hij rijkelijk kunnen putten uit de meer dan 15.000 bladzijden aan dagboek-aantekeningen die Miskotte, zij het met tussenpozen, van diens gymnasiumtijd af tot op hoge leeftijd heeft bijgehouden. Vooral daarin is het unieke gelegen van De Liagre Böhl's biografie in vergelijking met oudere, meer frag-

mentarische levensbeschrijvingen van Miskotte.

De Liagre Böhl heeft als biograaf eerder naam gemaakt met goed ontvangen biografieën over dichter en politieke partijstichter Herman Gorter (1864-1927), wethouder Floor Wibaut (1859-1936) en journalist en politicus Han Lammers (1931-2000). Wat deze mannen met elkaar gemeen hadden, was een sterk engagement met de sociaaldemocratie. Dat gold evenzeer voor de theoloog Miskotte.

Een keuze voor de sociaaldemocratie was kenmerkend voor theologen die zich door Karl Barth lieten inspireren. Barthiaanse theologie is gegrondvest op de kerngedachte dat er een dialectiek oftewel een volledige onvergelykbaarheid bestaat tussen God en mens – vandaar dat zij in vakliteratuur het adjectief ‘dialectisch’ draagt. Barthianen beschouwden het daarom als hoogmoedig wanneer mensen menen Gods bedoelingen volledig te doorgronden en met hun eigen opvattingen, gebruiken en gewoonten te mogen vereenzelvigen. Bijgevolg veroordeelden zij politiek die zich de kwalificatie ‘christelijk’ toe-eigent, als ook de vorming van afzonderlijke, verzuilende christelijke organisaties náást algemene. Bij de barthiaan Miskotte uitte zich dat in scherpe kritiek op de Gereformeerde Kerken in Nederland en hun leden, op het protestantse erf de kampioenen van de verzuiling. Als consequentie van de veronderstelde dialectiek tussen God en mens, benadrukt de barthiaanse theologie dat God Zich uitsluitend door Zijn openbaring in Jezus Christus door de mens laat kennen. In Christus wordt een voorafschaduwung zichtbaar van het komende Koninkrijk Gods, een voorafschaduwung die is geconcretiseerd in Jezus’ Bergrede. Vele barthianen zagen de idealen en beginselen van de Bergrede weerspiegeld in de sociaaldemocratie en kozen daarom voor deze politieke stroming. Na de Tweede Wereldoorlog gingen

Miskotte en andere barthianen in de Nederlandse Hervormde Kerk daartoe expliciet over: met het oog op een gewenste ‘doorbraak’, bedoeld om een heropgebouwde organisatorische segmentering van het Nederlandse volk langs levensbeschouwelijke scheidslijnen tegen te gaan, sloten zij zich aan bij de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, die spoedig daarna zou opgaan in de Partij van de Arbeid.

Vóór de Tweede Wereldoorlog had Miskotte, evenzeer in lijn met Barth, fel stelling genomen tegen het nationaalsocialisme. Wat de nazi’s verkondigden had volgens hem niets uit te staan met Gods openbaring; sterker nog, het legde de bijl aan de joodse wortels van die openbaring. In ruimere mate dan Barth heeft Miskotte die joodse wortels voor het voetlicht gebracht en overdacht, waarbij hij zich liet inspireren door de joodse godsdienstfilosoof Franz Rosenzweig (1886-1929). Meer dan Barth heeft Miskotte oog gehad voor de gevoelsmatige of ‘bevindelijke’ dimensie van het godsdienstig leven, waarin hij zich schatplichtig betoonde aan Hermann Friedrich Kohlbrugge (1813-1875), en de bedoeling gehad vrijzinnigheid en orthodoxie te harmoniëren, waarin hij geestelijke verwantschap vertoonde met Johannes Hermanus Gunning jr. (1829-1905). Anders dan Barth heeft Miskotte bovendien hedendaagse kunst, wetenschap en bellettrie in zijn theologische beschouwingen verdisconteerd. Als niet-theoloog maakt De Liagre Böhl in heldere analyses duidelijk hoe al deze inspiratiebronnen Miskotte náást Barth hebben gevormd. De dialectische theologie van Barth heeft Miskotte niet een op een tot de zijne gemaakt; veeleer bood zij hem een vast fundament dat zijn twijfelzucht indamde, en waarop hij in zijn eigen theologische bespiegelingen voortbouwde. Miskotte was een overtuigde barthiaan, maar wel een, zoals De Liagre Böhl terecht naar voren brengt, die een grote authenticiteit aan de dag legde.

Miskottes twijfelzucht, zo illustreert De Liagre Böhl, was slechts één facet van een intens gevoelsleven, waarin zwaarmoedigheid en verrukking om en om de boventoon voerden. Miskotte vertrouwde zijn gemoedsbewegingen toe aan zijn dagboek, omdat hij het moeilijk vond hen te tonen aan anderen, zelfs aan zijn echtgenote Cornelia. Aan hun huwelijksleven kwam abrupt een einde in 1946, toen Cornelia en hun dochter Alma, de op één na oudste van hun vijf kinderen, aan een tyfusbesmetting bezweken. Verteerd door verdriet en schuldgevoelens, troostte hij zich uiteindelijk met de barthiaanse gedachte dat Gods wegen voor een mens nu eenmaal ondoorgroendelijk zijn.

In de besprekingen die in de geschreven pers aan zijn biografie van Miskotte zijn gewijd (o.a. *Trouw*, 05-11-2016; *Reformatorisch Dagblad*, 26-11-2016; *Elsevier*, 10-12-2016; *Neder-*

lands Dagblad, 06-01-2017; *NRC Handelsblad*, 13-01-2017; *de Volkskrant*, 21-01-2017), is De Liagre Böhl unaniem lof toegezwaard. Die lofuitingen zijn volkomen terecht. Op knappe en overtuigende wijze verweeft De Liagre Böhl Miskotte in diens hoedanigheden van publieke figuur en privépersoon met elkaar, en laat hij zien hoe beide entiteiten van de mens Miskotte hun weerslag vonden op diens niet altijd even toegankelijke theologie. Hij had wel meer aandacht mogen besteden aan hoe er in de volle breedte van de Nederlandse Hervormde Kerk op die theologie is gereageerd, om te kunnen peilen hoe ver de invloed van Miskotte precies reikte. Desalniettemin heeft 'Barths bulldog' in Nederland met De Liagre Böhls *Miskotte* eindelijk het monument gekregen dat hem toekomt.

Tom-Eric Krijger, Universiteit Leiden

Chris Miller, *The struggle to save the Soviet economy. Mikhail Gorbachev and the collapse of the USSR* (University of North Carolina Press; Chapel Hill, 2016) xvi., 244 p., tbl., grf., €37,99 ISBN 9781469630175

Baanbrekende studie over economische instorting Sovjet-Unie

Mikhail Gorbatsjov wordt vaak verweten dat hij tijdens de *perestrojka* te veel aandacht besteedde aan politieke hervormingen en te weinig deed aan de economische problemen van zijn land. Gorbatsjov had zich volgens deze visie meer aan het succesvolle Chinese voorbeeld moeten spiegelen. Chris Miller, historicus te Yale, laat evenwel zien dat Gorbatsjov wel degelijk oog had voor de economie, de ontwikkelingen in China zelfs nauwlettend volgde, maar niettemin niet in staat was de ondergang van de Sovjet-Unie af te wenden. Miller levert hiermee een boek af dat uniek is in zijn soort. De enige andere monografie over de economische oorzaken van de val van de Sovjet-Unie is van Michael Ellman en Vladimir

Kontorovic, *The destruction of the Soviet economic system. An insiders' history* uit 1998, gebaseerd op een verzameling interviews met leidinggevende functionarissen uit de tijd van Gorbatsjov.

Miller baseert zich op archiefonderzoek in onder meer de *Gorbachev Foundation* en het in 1966 gestichte Verre Oosten Instituut. De Sovjet-Unie kende tal van dergelijke academische instellingen die de politieke leiding van uitvoerige rapportages voorzagen over de westerse, Oost-Europese en Aziatische economieën. Gorbatsjov hechtte groot belang aan dergelijke rapporten. In een vergadering van het Centraal Comité merkte hij ooit op: 'we worden niet omsingeld door onoverwinnelijke